

MÍROVÁ SOUPEŘENÍ STUDENÉ VÁLKY V REFLEXI POŠTOVNÍ ZNÁMKY: OD HISTORICKÉHO PRAMENE K MEDIÁLNÍ VÝCHOVĚ

KAMIL ŠTĚPÁNEK

The text analyzes the didactic and methodological aspects of the use of postal stamps in educational process. Stamps, like other visual media, are also a historical source reflecting especially modern, in this case, the world history. The text presents the characteristics and specifics of postage stamps as a source of information about the historical facts. Based on an the analysis of postage stamps themes from the period of the Cold War, this contribution recommends to explain not only historical phenomena, but also the mechanisms of propaganda and antipropaganda in history teaching. The described procedure creates an effective alternative educational media that strengthens especially the interdisciplinary cooperation of school history – media education.

Key words: History Teaching; Didactics of History; Postage Stamps; Cold War; Propaganda; Medial Education.

Budování atomových arzenálů a vzájemné měření sil supervelmocí v třetích zemích ne-reprezentovaly jediná kolbiště studené války. Také mediální sféra se neomezovala pouze na obrazy explicitně pracující s taktikou odstrašení, neboť panovala poměrně rozšířená představa, že podobného efektu lze dosáhnout i odlišným způsobem. S jistou nadsázkou inspirován sebevědomou výzvou Nikity Chruščova k mírovému soupeření mezi oběma bloky proto vznikl i tento příspěvek další tematizace a průzkumu ikonického textu poštovních cenin. Ambiciózní hospodářský program, který sovětský vůdce vyhlásil koncem padesátých let, sliboval rychle předstihnout USA. Mělo se však ukázat, že je pouhou formou bez obsahu. Nicméně reflektující náměty a jejich ohromující četnost na poštovních známkách oné neklidné doby dokazují, jak významnou roli jim na této další frontě studené války tehdejší propaganda přičítala. Ať už se jednalo o sjednocovací proces v obou blocích, propagandu idejí, hospodářské strategie, úspěchy vědy, techniky a vyspělých technologií, v nichž významnou roli sehrávala kosmonautika a mírové využití atomu. Zvláště dvě posledně jmenované totiž plnily funkci skryté demonstrace – potenciálního vojenského využití nosiče schopného dopravit jaderné nálože kamkoli na zeměkouli.

Samozřejmě nelze známkové náměty studené války považovat za systémovou zbraň soupeřících bloků. Nicméně jejich analýzou, zejména s ohledem na dějepisné implementace lze získat netradiční informační zdroje pro receptivní i produktivní činnosti např. ve finálním ročníku základního vzdělávání, případně středních škol. Didaktické cíle textu argumentují ve prospěch využití známek výročních, ačkoli tyto nutně nepředstavují přímou reflexi dobových dějů.

Užitečnost deskripce a výukového uplatnění motivů studené války v těchto obrazových médiích lze podpořit následujícími argumenty. Především masmediálně zprostředkovávají oficiální ideologii a její výklad. Analýza umožní žákům vhled do historie studené války, který při zkoumání oficiálních, obvykle textových, dokumentů přichází zkrátka. Mohou zjišťovat, jaké obrazy nepřítelů a stereotypy měly masmediálně formovat postoje obyvatelstva. Postup bude účinnější, jestliže žáci předtím již přišli do styku s jinými vizuálními médii a mohou tedy

Pro první fázi studené války se rozhlasové vysílání stalo rozhodujícím ideologickým médiem. Není divu, že proslulé vysíláče „Hlas Ameriky“ nebo „Svobodná Evropa“ i „Radio Moskva“ lze nalézt jako námětové a výroční emise zejména v USA (1967) a SSSR (1979), ale také např. v Polsku (2002). Patří sem i netradiční protikomunisticky bojovně vyhlížející známka či kupon (první zleva). Její existence v padesátých letech byla v USA mediálně propagována a výnosy použity ve prospěch financování Rádia Svobodná Evropa.

srovnávat. Expozici nové látky můžeme motivovat frontálně s využitím nejvíce atraktivních vyobrazení a poté pokračovat aktivněji skupinovou formou. Žáci mohou také sami produkovat hypotézy či otázky k motivům, anebo je vlastním systémem dotazů navedeme k rozpoznávání stereotypních znaků podoby nepřítele. Jak je nepřítel obvykle v obrazovém sdělení definován, symboly a charakteristiky, které jej označují, rozlišování „my“ a „oni“ apod.

Pro podporu tematicky orientovaných výukových implementací byly volně vymezeny okruhy, které explicitně nevyjadřují válečnou hrozbu. Postupně se tedy pokusíme věnovat v úvodu již zmíněným ekonomickým integračním snahám vázaným na hospodářské priority, souboji ideologií, a demonstraci vyspělých technologií v čele s dobýváním vesmíru. Příspěvek v tomto smyslu navazuje na již publikovanou studii naopak přednostně zkoumající obrazy „horkých okamžiků a období“ studené války.¹ Rozostřené hranice a částečné prolínání témat nelze zcela vyloučit, představují spíše typický rys zpracované látky.

Kromě vlastní autorovy sbírky se stěžejním zdrojem ikonografického materiálu opět staly filatelistické katalogy dostupné prostřednictvím internetu. Text není kompletní sumou vhodných motivů a jejich interpretací, nýbrž pilotním průzkumem didakticky orientovaného zájmu o podoby mediální reflexe tak zásadního tématu moderní historiografie, jakým je bezesporu studená válka.²

Při výkladu známkových motivů se lze opřít o jak o literaturu uvedenou v citované studii³, tak je možné doporučit i další tituly umožňující vhled a pochopení reflektovaných témat.⁴

¹ ŠTĚPÁNEK, K.: *Studená válka v reflexi poštovní známky: od historického pramene k mediální výchově.*: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, 28, 2014, č. 2, s. 128–137.

² Vlastní nosný pilíř filatelie zaměřený na nedokonalosti, výjimečnosti nebo nedostatky jako výsledku práce týmu tvůrců a producentů známky je v tomto textu z logických důvodů prakticky zcela opominut. Rovněž se principiálně neopírá o odbornou filatelistickou terminologii a rezignuje také na striktní typové označení použitého filatelistického materiálu. Pozornost je omezena na vybrané náměty a jejich didaktické aspekty.

³ NÁLEVKA, V.: *Studená válka*, Praha 2003; Týž: *Světová politika ve 20. století (II.)*. Praha 2000; *Horké krize studené války*, Praha 2010; *Karibská krize*. Praha 2001 apod.; LIBIONKA, D.: *Poselství poštovních známek*. Dějiny a současnost, č. 1/2005. s. 21–24; PANDEL, H.-J.: *Handbuch Medien im Geschichtsunterricht*. Schwalbach 2005; STRADLING, R.: *Multiperspektivita ve vyučování dějepisu: příručka pro učitele*. Praha 2003; LABISCHOVÁ, D. – HUDECOVÁ, D.: *Nebojme se výuky moderních dějin: Nejnovější a soudobé dějiny v současném dějepisném vyučování*. Praha 2009.

Po 2. světové válce se ve světě objevuje nový fenomén zvaný integrace (např. NAFTA, ASEAN, atd.), který se snad nejvýrazněji projevil právě v Evropě. Příčiny, etapy jsou v rozsáhlé odborné literatuře dobře popsány, analyzovány i interpretovány a přiměřená pozornost je jim věnována také v dějepisné výuce. Při glosování známkové produkce je přesto nezbytné připomenout některá fakta a souvislosti.

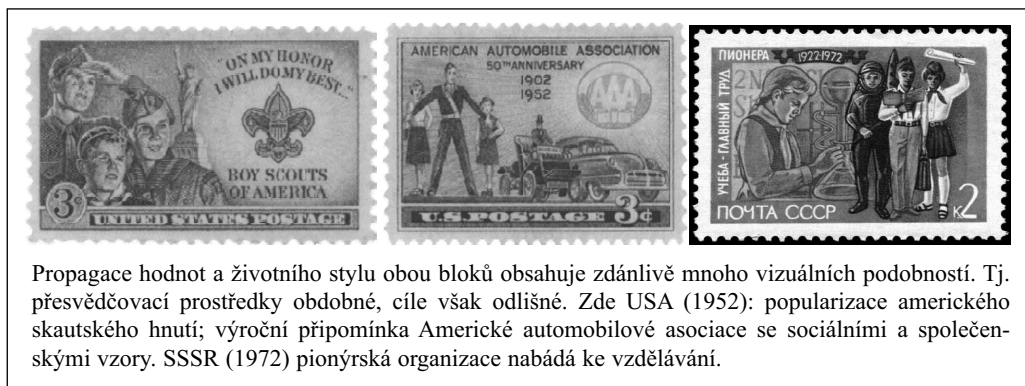

S ohledem na charakter dějepisné látky a využití mezipředmětových vztahů zde dokládají integrační procesy výroční emise známek USA z r. 1947 The Marshall plan; Lucembursko z r. 1957 – Evropské společenství uhlí a oceli; SRN – 50. výročí Římských smluv z r. 1957; Španělsko r. 1986 publikuje (společně s Portugalskem) přístup k EHS; VB 1967 propaguje EFTA. Komunistický blok reprezentují SSSR a ČSSR výročními známkami z r. 1979 k založení RVHP.

Příčiny integračních procesů v západní Evropě nejsou spatřovány pouze v oblasti ekonomické. Odstranění ekonomických bariér mezi zeměmi mělo nicméně urychlit obnovu zničené Evropy a zvýšení životní úrovně. V politické oblasti by mírová spolupráce odstranila zdroje konfliktů, přičemž se především poukazyvalo na Francii a Německo. Strategické pohnutí nás s ohledem na téma příspěvku zajímají nejvíce. Program evropské integrace taktéž vzniká v období studené války, neustále prověřovaný vojenskou a ideologickou hrozbou Sovětského svazu. Tento důležitý faktor se pochopitelně podílel nezanedbatelnou měrou na smelování západoevropských zemí a jejich společném postupu. Od začátku měl rovněž podporu

⁴ Z poměrně bohaté historiografické produkce srov. blíže: KOVÁŘ, M.: *Dějiny evropské integrace I.* Praha 2006; HORČIČKA, V – KOVÁŘ, M.: *Dějiny evropské integrace II.* Praha 2006; *Dějiny sjednocené Evropy.* Praha 2012; HOBSBAWM, E.: *Věk extrémů, Krátké dějiny 20. století 1914–1991.* Praha 2010; PACNER, K.: *Kolumbové vesmíru 1 Soubor o měsíc.* Praha 2006; PACNER, K.: *Kolumbové vesmíru 2 Soubor o stanice 2.* Praha 2007; LITERA, B. – TEJCHMAN, M. – VYKOUKAL, J.: *Východ – Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989.* Praha 2004 apod.

USA, které v této části Evropy spatřovaly významného spojence. Sjednocující se Evropa však měla i důvody geopolitické, které zjednodušený princip bipolarity poněkud komplikují. Pozice západní Evropy byly značně oslabeny světovou válkou a nástupem dvou supervelmocí USA a SSSR. Integrační proces měl tedy semknout a posílit postavení této části Evropy ve vztahu k SSSR, žádoucí však bylo i upevnění ekonomické váhy západní Evropy ve světě vůči Spojeným státům.

Propagace hodnot a životního stylu obou bloků obsahuje zdánlivě mnoho vizuálních podobností. Tj. přesvědčovací prostředky obdobné, cíle však odlišné. Zde USA (1952): popularizace amerického skautského hnutí; výroční připomínka Americké automobilové asociace se sociálními a společenskými vzory. SSSR (1972) pionýrská organizace nabádá ke vzdělávání.

Politické elity vyprodukovaly různé vize integračního procesu, které známková produkce účastnických států důsledně podporuje. Volný obchod mezi zeměmi bez jakýchkoli nadnárodních institucí ztělesňuje jeden názorový pól propagovaný zejména Velkou Británií a Skandinávií. Zcela odlišný postoj naproti tomu zastávaly země kontinentální Evropy v čele s Francií, Beneluxem, Německem a Itálií. Úspěšný integrační proces spatřovaly ve společných institucích, které nevyhnutně pohltnou část jejich suverénních práv. Obsáhnou nejen ekonomickou stránku integrace, ale i společnou zahraniční a obrannou politiku. Výsledná realita představuje vlastně kompromis mezi oběma. Evropská integrace jako produkt vývoje po 2. světové válce: Na známkových vyobrazeních aktuálních či výročních emisí můžeme sledovat proces rozdělení Evropy prostřednictvím Marshallova plánu v letech 1947–48, vznik celní unie Beneluxu v r. 1948 nebo skutečný zárodek evropské integrace propagovaný vznikem Evropského společenství uhlí a oceli ESUO v r. 1951. Oslavy francouzsko-německého usmíření nebo vznik OEEC jako předchůdce OECD. Zvláštní pozornosti vydavatelů emisí se těší zejména Římské smlouvy z r. 1957 jako zakladatelské smlouvy evropského integračního procesu: zřízení Evropského hospodářského společenství EHS a Evropského společenství pro atomovou energii Euratom. Zajímavé srovnání přináší „polemizující“ integrační vize na známkách členských zemí propagujících pouze sdružení volného obchodu EFTA (např. VB 1967)⁵.

Narůstající ekonomická izolace jednotlivých východoevropských zemí vyvolaná neúčastí v Marshallově plánu měla být kompenzována spoluprací s ostatními komunistickými režimy. Není nicméně žádným tajemstvím, že v Moskvě r. 1949 založená Rada vzájemné hospodářské pomoci představovala centralisticky řízený kontrolní nástroj Sovětského svazu nad svými satelity. Rozdíly mezi oběma uskupeními nabraly na intenzitě po vzniku EHS v r. 1957. Zatímco západní společenství formoval stále volněji řízený společný trh, RVHP šla cestou omezování

⁵ Závorka v textu se zkratkou země a uvedením letopočtu (SSSR 1976 apod.) upřesňuje uvedení komentované poštovní známky do oběhu, nikoli datum zobrazované historické události.

samostatnosti a posilovaného plánování. Následovala ekonomická stagnace, kterou v Československu například umocňovala orientace na těžký průmysl (bohatě doložený náměty domácích emisí), podřízení vojenským aspektům. O další propad se postarala absence nových technologií, zastarávání a ztráta konkurenceschopnosti celých výrobních odvětví a neproduktivita centrálního plánování výroby bez ohledu na trh. Jak si ukážeme dále, mezi záplavou manifestačních motivů známek členských států RVHP objevíme v období sovětské perestrojky, buď mezi řádky nebo i explicitně vyjádřenou kritiku společenských a hospodářských poměrů.

Známka USA (1955) propaguje mírové využití atomu. Sovětské poštovní ceny zase informují o plnění plánu produkce atomového strojírenství schváleného sjezdem komunistické strany – zde experimentální zařízení pro zkoumání jaderné fúze Tokamak (1987). Zejména však zaujme medializace atomového ledoborce Lenin (1978) obdařeného hned trojí přesvědčovací symbolikou: mírově využitá energie jádra nese jméno vůdčího představitele komunistických idejí a slouží k lámání ledů (tedy i „ker“ studené války). S obdobným cílem se v roce 1979 do oběhu dostala známka s vědecko-výzkumnou lodí Akademie věd Sovětského svazu, určenou pro udržování spojení s umělými kosmickými tělesy pojmenovaná podle Jurije Gagarina.

Existuje mnoho poštovních známek, které v období studené války propagovaly a propagují hodnoty a způsob života ať už podporované či vnucované obyvatelstvu obou bloků: tím že vyobrazují vzory činností, radostné zážitky z nich plynoucí i postoje hodné následování. Tyto obrazy jsou adresovány nejen domácím příjemcům, ale i celému světu. Na americké emisi z roku 1952 tak objevíme například propagaci skautu nebo model ideální (auto)mobilně zabezpečené rodiny v péči Americké automobilové asociace. Podobně jako sovětské, tak i americké známky obsahují výrazný didaktický akcent. Americké prezentují zejména mladým Američanům pracovní vzory farmářů, dělníků, inženýrů, aby tímto způsobem podpořily jejich pracovní morálku a překvapivě se shodují se svými východními protějšky. Nechybí ani známky upozorňující na nízkou úroveň tělesné zdatnosti, ale také ženu jako matku rodiny. Jiné propagují mír, toleranci a svobodu. Sovětské známky v perestrojkovém období zaujmou mj. otevřenou kritikou negativních společenských jevů, se kterými se sovětské vedení pokoušelo zabývat – například alkoholismus („Být střízlivý – životní norma, pošta SSSR 1985“)

Honba za technologickým prvenstvím se stala neodmyslitelnou součástí studené války. Zejména vedoucí supervelmoci nelitovaly jakýchkoli finančních prostředků, aby tímto způsobem dokázaly správnost nastoupené cesty. Sovětskému svazu, ani jeho satelitům však nebylo souzeno v tomto souboji zvítězit, přestože vystavil na odiv celému světu nejedno technické či technologické překvapení (funkční raketoplán). Původ špičkových technologií mohl být špiónážní, mohl být výsledkem umu domácích konstrukčních kanceláří, nicméně pro životní úroveň obyvatelstva země měla demonstrace vospělosti s ohledem na finanční náklady a neschopnost hospodárného využití obvykle negativní ekonomický dopad.

Jedním z takových ukázkových případů je příběh ledoborce Lenin⁶, který byl spuštěn na vodu v roce 1959 právě v době Chruščovovy návštěvy v USA. Aby byl propagandistický účinek co největší, nejen aktuální tisk, ale i další média včetně poštovních známek s malým časovým odstupem zaplavila kromě atomového ledoborce (tj. mírového využití atomu) rovněž sériové vyobrazení rakety vyslané sovětskými odborníky na Měsíc (duben 1960). Zejména symbolika atomového plavidla lámajícího ledy měla útočit mírovým způsobem na „ledové kry“ studené války. Dnes víme, že strategie sovětských politiků byly z mnoha důvodů nereálné. V epoše technologického a vojenského soupeření mezi USA a SSSR je však můžeme vyhodnotit také jako ideologický projekt – propagandistickou demonstraci převahy socialistického systému hojně citovanou taktéž poštovními ceninami (1958, 1965, 1978, 1984).

V roce 1976 SSSR uvedl do provozu satelitní televizní vysílání. K zabezpečení technického zázemí satelitů a kosmických korábů byla postavena celá námořní kosmická flotila opět bohatě prezentovaná sovětskými poštovními ceninami. Vlajková loď příhodně pojmenovaná „Kosmonaut Jurij Gagarin“ oficiálně deklarovaná jako vědeckovýzkumné plavidlo vyplula r. 1971 z leningradských doků, skončila však jako většina námořní kosmické flotily ve šrotu (v r. 1996).⁷

Počátky poštovní propagace sovětské kosmonautiky věrně odrážejí dočasnou ideologickou euforii. Přibližně od poloviny 70. let však komunistická symbolika ustupuje do pozadí. Malá medializace počátků americké kosmonautiky může souviset se „Sputnikovým šokem“ nebo podceněním vazeb na filatelistický materiál. Jediná příležitostná známka (1962) k projektu Mercury, poté (1969) až k obletu Měsíce Apollem 8.

Na známkách propagujících především východní úspěchy (SSSR 1987) mírového využití atomu najdeme například vědecké zařízení k budoucímu ovládnutí termojaderné energie Tokamak, radioteleskop Ratan 600 a celou řadu dalších ve své době jistě špičkových zařízení.

⁶ Dnes slouží jako muzeum v murmanském přístavu. http://cs.wikipedia.org/wiki/Lenin_%28ledoborec%29 (nalezeno 10. 2. 2015).

⁷ Srov. blíže: http://cs.wikipedia.org/wiki/Kosmonavt_Jurij_Gagarin (nalezeno 10. 2. 2015).

Sovětská výzva k mírovému soupeření odstartovaná vypuštěním první družice Země, jen podpořila další kolo závodů ve zbrojení. Mezníky při cestě do vesmíru reflektovaly prakticky všechny známkové země, Sovětský svaz však po celou dobu své existence motivům kosmonautiky věnoval nebyvale velký prostor (nesrovnatelně větší než např. USA), aby propagandisticky nárokoval nejen vůdčí postavení ve světě technologií, ale i správnost komunistické ideologie. Na známkách přibližně do r. 1975 používá poměrně důsledně symboliku rudé hvězdy a dalších atributů, později propaganda působí pouze zprostředkovaně úspěchem objektu.

Vypuštění první družice Země a dobývání vesmíru odstartovalo další a další kola závodů ve zbrojení, neboť protivníkovi neustále připomínalo „mírovým způsobem“, jak snadné je nyní dopravit kamkoli na jeho území atomové nálože. USA (1969,1995): aktuální oslava přistání na Měsíci a start raketoplánu Endavour. SSSR (1988, 1991) poslední vážný pokus – sovětský raketoplán – dohnat zvětšující se náskok USA v kosmických technologiích.

Ačkoli na počátku dobývání vesmíru patřil SSSR k průkopníkům nových letů, později byl předstížen Spojenými státy. O předání štafety se postaral ambiciózní americký program dopravení člověka na Měsíc v r. 1969. Rusové se nicméně v kosmickém závodě stále snažili udržet a v sedmdesátých letech „vzdorovali“ bezpilotním průzkumem neblížšího nebeského souseda – Lunochod, zahájili éru orbitálních stanic s lidskou posádkou (Saljut, Mir). Vše bylo pochopitelně bohatě dokumentováno prostřednictvím poštovních cenin. Je historickou skutečností, že sice se zpožděním, avšak přece jen ještě dokázali odpovědět na novou technologickou výzvu USA. Americký projekt vícenásobně použitelných dopravních prostředků – raketoplánů Space

Shuttle byl každopádně konfrontován s ambiciózním tandemem Buran⁸-Eněrgija. Ekonomická realita sovětského státu tomu chtěla, že byl nakonec uskutečněn v bezpilotním režimu jediný kosmický let sedm let po americké premiéře (1981). Psal se 15. listopad 1988. Přestože na obou stranách železná opona byl propagandisticky zdůrazňován mírový účel raketoplánu jako dopravního prostředku, vojáci jaderného věku v něm spatřovali slibný zbraňový nosič. Po rozpadu SSSR byl další vývoj těchto vyspělých avšak nesmírně nákladných (a jak ukázaly i zkušenosti USA) ne zcela bezpečných „vesmírných tahačů“ zastaven. Sovětský režim jej známkovou tvorbou stihl oslavit alespoň dvakrát (1988, 1991). Nesrovnatelně rozsáhlejší i starší americký program nicméně kromě aršíku u příležitosti startu na domácích známkách do r. 1992 žádnou zvláštní odezvu nenalezl. Pro ilustrační srovnání je zde uveden námět startu Endenavouru z r. 1995. Vážné potíže sovětského hospodářství na sklonku osmdesátých let však znamenaly ústup domácí kosmonautiky ze strategických a prestižních pozic.

Už na XXI. sjezdu KSSS v 1959 bylo oznámeno, že v SSSR definitivně zvítězil socialismus a o několik let později již známky demonstují nastoupenou cestu ke komunismu, který bude vybudován do dvaceti let. Přestože tato prognóza nakonec skončila úplně jinak, sebevědomí vyobrazením známek z 60. let opravdu nechybí. Rudé prapory, srpy a kladiva, pěticípé hvězdy, hesla a citáty „Vpřed – k vítězství komunismu!“, „... každému podle jeho oprávněných potřeb!“ jenž byly nakonec realizovány poněkud neočekávanou formou: počátkem 80. let se do sovětských peněženek vrátily „spravedlivé“ přidělové lístky. Americké poštovní ceniny orientované na hlásání idejí praktikují podobně srozumitelnou řeč symbolů: Socha Svobody, Zvon Svobody, krátké texty Amerického kréda apod.

V programu sovětských komunistů z roku 1961 se hovoří o vytvoření materiálně-technické základny komunismu.⁹ Na jeho základě měly být do dvaceti let realizovány v sovětské společnosti principy „beztřídní“ společnosti. Tehdejší generální tajemník Nikita Chruščov zároveň ujišťoval, že se v krátké době podaří dohnat a předejhnat nejvyspělejší ekonomiky světa. Poštovní známky té doby v reflexi stranických sjezdů srší ideologickým sebevědomím. Propagandistické motivy jsou charakteristické rudým zbarvením, vlajícími prapory, srpy, kladivy, bustami klasiků marxismu-leninismu. Jsou plné pěticípých hvězd často metamorfujících do podoby raket, které s iniciálami KSSS míří strmě vzhůru – do vesmíru. Experimenty obřích rozměrů se zaměřily nejvíce ze všeho na zemědělství. Nebyla to jen intenzivní propagace pěstování kukuřice, která měla vytvořit základ krmivové základny. I megalomanské akce rozorání stepních celin vděčně reflektované a glorifikované dobovou známkovou tvorbou se však zcela minuly účinkem. Pro (nejen) známkovou tvorbu osmdesátých let je příznačné, že takto nepřesvědčivých motivů – tváří v tvář sovětské realitě, rapidně ubylo.

⁸ V češtině sice nechtěně evokuje dehonestující označení, nicméně do ruštiny přenesené slovo je užíváno ve významu prudký stepní vítr.

⁹ Srov. blíže např.: *XXII. sjezd KSSS: říjen 1961*. Praha: Rudé právo, 1961, 494 s.

Motivy amerických emisí si udržují ve sledovaném období poměrně nenápaditou, jednoduchou a vytrvalou řeč symbolů. Střídání motivů Sochy Svobody, Zvonu Svobody, americké zástavy, hesel amerického kréda, výzvy k míru.¹⁰ V režii přesvědčovacími strategií a ideologického boje emitoval Sovětský svaz v druhé polovině sedmdesátých let (1979) rovněž sérii poštovních známek pod názvem Skutečný mírový program mírotvorná existence socialistického zřízení.¹¹ Znamky byly vydány do oběhu v souvislosti s misemi L. I. Brežněva do vybraných zemí a na motivy jeho projevů. Ve stejné době ovšem vstoupila sovětská vojska do Afganistánu.

Do boje se společným trhem Západu a jeho principy vyrazila i poštovní známka tehdejších socialistických zemí. Plamenné výzvy členům strany a mládežnických organizací k plnění plánů však postupně přerostly až do upozorňování na nefunkčnost celých odvětví. „Mládež na klíčových stavbách sedmiletky“ (SSSR 1961), „Sedmiletku splníme včas!“ (SSSR 1961), „Výstavba hlavní trati BAM dokončena!“ (SSSR 1984).

Proti společnému trhu západního společenství budovanému na principech volného pohybu lidí, pracovních sil, zboží, služeb a finančních prostředků postavil komunistický blok centrálně plánované hospodářství. Konkurenční podněty tržního hospodářství měla nahrazovat iniciativa stranických a mládežnických organizací. Prakticky celá poválečná existence sovětské známky, která pochopitelně v tomto směru udávala i tón „bratrským“ zemím je proto prosycena ideologizovanou pracovní a budovatelskou agitací.

Série známek vydaných v r. 1983 pod heslem „Potravinový program – věc nás všech (Продовольственная программа – всенародное дело)“ vlastně naznačovala, které produkty jsou nedostatkové a proč. Vliv na zlepšení situace s ohledem na dlouhodobý hospodářský vývoj SSSR s největší pravděpodobností neměly. Jednotlivá mediální sdělení vyzývala ke zvýšení produkce obilovin, živočišné výroby, ovoce, zeleniny a brambor.

Sovětské vedení hledalo recept na léčení chřadnoucího hospodářství také v gigantických stavebních počinech umožňujících rentabilní zhodnocení surovinových zdrojů nehostinného vnitrozemí. Bajkalsko-amurská magistrála (BAM) postavená na Východní Sibiři a Dálném východě se řadí k nejdelším železničním tratím na světě.¹² V dobovém československém tisku se

¹⁰ Liberální demokracie, svobodný trh, konstitucionalismus a vláda zákona. Američané o tomto souboru idejí hovořili jako o „americkém krédu“.

¹¹ Na sérii figurují kromě propojujícího hesla „Программа мира СССР в действии.“ další propagandistické texty např.: „Мировая система социализма авангард борьбы за мир и разоружение“ – tj. Socialistické světové společenství předvoj boje za mír a odzbrojení, apod. Srov např.: <http://marki-cccp.ru/god/1979/seriya/programma-mira-v-deystvii>.

¹² Počátky projektu sahají až do předválečné éry a pro výstavbu byli postupně použiti vězni z Gulagů i váleční zajatci. Srov. např.: http://cs.wikipedia.org/wiki/Bajkalsko-amursk%C3%A1_magistr%C3%A1la (nalezeno 8. 2. 2015).

Emise série známek „Продовольственная программа – всенародное дело“ Potravinový program – věc nás všech (SSSR 1983) již nenápadně upozorňovala na prohlubující se problémy celých odvětví sovětského státu. Po nástupu M. Gorbačova známky medializují výzvy (SSSR 1988, zde mladému dělníkovi) k „přestavbě“ společnosti a stupňují zároveň kritiku některých společenských a ekonomických jevů (např.: zcela vpravo „Бýt střízlivý – životní norma, почта СССР 1985“).

můžeme dočíst, že od roku 1974 byl BAM prohlášen za „údernickou komsomolskou stavbu.“ Na výstavbě se podílely masy mladých lidí a zřejmě proto také vznikl v ruskojazyčném prostředí ze zkratky BAM vtíp „Brežněv klame mládež“.¹³ Pro obtížné klimatickogeologické podmínky i z důvodů obrovských vzdáleností musel být nepochybně jedním z nejnákladnějších infrastrukturních projektů tehdejšího Sovětského svazu. S velkými přestávkami byl dokončen v roce 1984.

V roce 1986 Michail Gorbačov poprvé použil slovo perestrojka. Následovaly pokusy napravit „některé nedostatky“ politickoekonomického systému a vedly kromě administrativních zásahů i k mediálním kampaním včetně využití poštovních známek. Na počátku perestrojky na nich nalezneme proto náměty propagující urychlení rozvoje národního hospodářství, kampaň proti alkoholismu nebo boj proti korupci. V občanském životě došlo k oslabení cenzury – glasnost'.¹⁴ Bylo však zřejmé, že po prvotní euforii bez zásadních a hlubokých reforem komunistický tábor neobstojí.

Uzákoněno částečně soukromé hospodaření a možnost vytváření společností se zahraniční účastí. V mezinárodní politice nastupuje doktrína Nového myšlení charakteristická ústupem od třídního principu v diplomacii a úsilím o zlepšení vztahů se Západem. Ekonomickou situaci se nicméně zlepšit nepodařilo a narůstající nespokojenost doplnily separatistické tendence. Poslední etapa perestrojky 1989–1991 je již hodnocena jako destabilizace ekonomická a politická: střet komunistů s nově vzniklými demokratickými uskupeními. Prázdné pulty obchodů, rozčarování a nedůvěra obyvatelstva se postaraly o rozhodnutí přejít k demokracii a tržnímu hospodářství.¹⁵

Zkoumání ikonografického materiálu opět potvrdilo bohatství známkové produkce zainteresovaných států, jež není zdaleka možné reprezentativně představit pouze prostřednictvím takto koncipovaného subjektivního výběru. Známková tematika studené války nicméně nabízí

¹³ V originále rozepsaná zkratka БАМ: "Брежнев обманывает молодежь" v transliteraci sice vypadá takto: "Brežněv obmanývajat molod'ož", avšak ve fonetické transkripci rozpoznáme skutečně jednotlivá písmena zkratky: ["Brežněf abmanývajat malad'oš"] = BAM.

¹⁴ Za zmínku stojí skutečnost, že termín „perestrojka“ měl za Gorbačova v ruském prostředí již více než stoletou tradici, podobně jako „glasnost“. Jejich kořeny se vinou k přelomu padesátých a šedesátých let 19. století, tedy k prvním reformám vlády cara Alexandra II.

¹⁵ K hlubšímu vhledu do problematiky reflektované perestrojkovou tematikou sovětských známek (kritika, výzvy, apely, inspirace) srov. blíže např. GORBAČOV, M.: *Vzpomínky a zamyšlení*. Praha 2014.

kromě obrazů prostředků jaderného odstrašení častou propagací politických nebo ekonomických idejí, zásadních pokroků ve vědě, technice nebo cestování do vesmíru. Přes zmíněnou torzovitost shromážděných příkladů optimisticky předpokládáme, že i tento stručný komentovaný výběr filatelistického materiálu alespoň upozornil na jeho výpovědní, motivační i edukativní potenciál. V anotovaném případě reflexi soupeření dvou mocensky a ideologicky definovaných bloků médiem poštovní známky v oblastech jimi demonstrativně propagovaných jako mírové. Uplatnění krátkých textů v hlavních evropských jazycích, záměrná sdělnost obrazu, chronologie, mapové evokace a základní emblematika vytváří z námětů těchto známek vědecký materiál k jednoduchým analytickým postupům mezipředmětového charakteru již na druhém stupni základní školy.

Analýza a interpretace poštovních známek v prostředí tuzemské školní dějepisné edukace dosud představují spíše neznámou. Jakákoli forma a míra praktického uplatnění by ji přiblížila žádoucím badatelským trendům historického vzdělávání a mediální výchovy, tak jak se již dlouho rozvíjí na západ od naší hranice.¹⁶

---

¹⁶ Srov. např.: PANDEL, H. J. – SCHNEIDER, G. (eds.): *Handbuch Medien im Geschichtsunterricht*. Schwalbach 2007.